

Teória spravodlivosti v kontexte súčasných diskusií

Slávka Hadušovská, Spoločenskovedný ústav SAV Košice, hadus@saske.sk

HADUŠOVSKÁ, Slávka. Theory of justice in the context of current discussions. Individual and Society, 2000, Vol. 3, No. 2.

The paper is aimed at the actual discussion in regard to issue of justice. Article is introducing the basic ideological lines in the social and political philosophy and is concentrating the attention upon its principal representatives. The main attention is devoted to the Theory of justice of J. Rawls. On its base is presented the ideological conflict in regard to question justice between liberalism and communitarism.

Theory of justice. J. Rawls. Liberalism. Communitarism.

Spravodlivosť je považovaná za ústredný problém politickej etiky. Z toho dôvodu sa teoretickému rozpracovaniu podstaty uplatňovania spravodlivosti v spoločnosti venuje rozsiahla pozornosť v sociálnej a politickej teórii. Vo všeobecnosti je spravodlivosť definovaná ako „pevná a nemeniaca sa vôľa dať každému to, čo mu náleží.“¹ Iným problémom je, čo je to, na čo existuje nárok. Riešenie tohto problému je fundamentálnou záležitosťou vo všetkých koncepciách spravodlivosti bez ohľadu na to, na akej tradícii vyrastajú a s akou myšlienkovou orientáciou sa identifikujú. Spravodlivosť je vo väčšine etických teórií definovaná ako úplne nepostrádateľná pre vzájomné spolužitie jedincov v spoločnosti, a preto je považovaná za základné východisko pri stanovovaní noriem sociálnej kooperácie na všetkých úrovniach vzťahov. Všetky argumentácie a dôvody, pre ktoré sa spravodlivosti pripisuje taká dôležitosť, je možno veľmi všeobecne zhrnúť do dvoch záverov. Spravodlivosť je tým kritériom, cez ktoré ľudia v prvom rade hodnotia vzťah bezprostredného okolia a spoločnosti k nim samým. Na druhej strane, spravodlivosť v úzkom prepojení so solidaritou a dobrom je kritériom vzťahu človeka k iným ľuďom a k sociálnemu celku, v ktorom funguje.

Pri koncipovaní „modelu spravodlivosti,“ autori zohľadňujú fakt, že každý človek chápe tieto vzťahy inak v závislosti na tom, aký obsah má slovo spravodlivosť v jeho vedomí - to je podmienené sociálno-kultúrnym a historickým kontextom. Za cieľ si stanovujú zvoliť nové, alebo upraviť už existujúce pravidlá tak, aby podporovali ochotu členov správať sa v súlade s očakávaniami celku. To znamená obsiahnuť v pravidlách upravujúcich fungovanie základnej štruktúry spoločnosti čo najväčšiu mieru spravodlivosti, teda určiť spôsob, ako prisudzovať práva a povinnosti v základných inštitúciách spoločnosti a vymedziť primerané rozdeľovanie produktov a povinností v spoločenskej kooperácii. Pravidlá garantujúce spravodlivé vzťahy na elementárnej úrovni sociálnej kooperácie sú základnou podmienkou pre dosiahnutie spravodlivejších sociálnych pomerov celku. Konanie ľudí a vonkajší poriadok sa navzájom podmieňujú. Ak sú vonkajšie pomery nespravodlivé, potom sa stáva spravodlivé konanie jednotlivca priam hrdinstvom. Ak, naopak, vôľa ku spravodlivosti u ľudí chýba, potom ani úsilie vonkajšej štruktúry o spravodlivejšie pomery nemôže byť úspešné.² Ak si uvedomíme všetky tieto fakty, objaví sa nám zložitost' problému v celom svojom rozsahu. Koncipovať princípy spravodlivosti tak, aby v nich bol obsiahnutý potenciál upravovať fungovanie spoločnosti v celom jej spektre, je komplikovaná záležitosť. Môžeme však konštatovať, že v podstate cieľom všetkých koncepcií spravodlivosti je dosiahnutie čo najlepšej rovnováhy medzi princípmi, na základe ktorých sa buduje základná štruktúra spoločnosti a ich akceptáciou členmi spoločnosti, ktorých činnosť je nimi koordinovaná. O zložitosti, ale zároveň aj dôležitosti problému svedčí aj súčasná úroveň rozpracovanosti teoretických diskusií o danej problematike. Veľmi výrazne vystúpil problém

spravodlivosti do popredia záujmu predstaviteľov sociálnej a politickej filozofie na začiatku 70-tych rokov. Je nutné povedať, že najväčšiu zásluhu na rozpútaní diskusií o otázkach spravodlivosti v moderných demokraciách má John Rawls. Jeho práca *Teória spravodlivosti* /1971/³ takmer okamžite vyvolala rozsiahly záujem a bola hneď po svojom vydaní označovaná ako „najvýznamnejší príspevok do morálnej a politickej filozofie za posledné storočie.“⁴

I.

Rawls je predstaviteľom liberálnej myšlienkovej tradície a práve na pôde teoretického liberalizmu sa rozprúdila najplodnejšia diskusia o problematike spravodlivosti. Konštatovanie, bežné u predstaviteľov liberálnej teórie, že spravodlivosť je najdôležitejšou mravnou cnosťou, nám dáva návod na pochopenie miery dôležitosti, ktorú jej venuje liberalizmus. Reálna funkčnosť spoločnosti je závislá na mnohých faktoroch, jedným z nich je nepochybne aj voľba takých princípov spravodlivosti, ktoré vo svojej najvšeobecnejšej rovine upravujú vzťahy v základnej spoločenskej štruktúre. Je zrejmé, že každá spoločnosť má svoje špecifiká, je viac či menej sebestačným združením osôb, ktoré vo svojich vzťahoch uznávajú určité pravidlá správania ako záväzné a jednájú v súlade s nimi - špecifikujú systém kooperácie, aby napomáhal dobru všetkých členov spoločnosti. Je preto na mieste otázka, či je vôbec možné vytvoriť princípy spravodlivosti, ktoré by spĺňali podmienku univerzálnej aplikovateľnosti na všetky spoločnosti.

Upraviť "pravidlá hry" na základe princípov spravodlivosti v základnej štruktúre spoločnosti považuje Rawls za základ fungovania spoločnosti, pretože práve inštitúcie rozdeľujúce základné práva a povinnosti v jej rámci, definujú práva a povinnosti jednotlivcov. V tomto zmysle je podstatným výber princípov spravodlivosti.

Spravodlivosť s individuálnymi odlišnosťami chápania jej obsahu je súčasťou morálnej koncepcie jednotlivcov v sociálnej kooperácii a teda je bezprostredným determinantom správania sa človeka v konkrétnych životných situáciách. Preto Rawls považuje za fundamentálnu podmienku pri koncipovaní pravidiel správania sa a konania ľudí spoločnosti garantovanie dostatočnej miery spravodlivosti vo vzťahoch. Zvolené pravidlá v dôsledku slúžia k tomu, aby predchádzali konfliktom a uľahčovali spoluprácu tým, že eliminujú niektoré zdroje neistoty. Pretože však smerujú k tomu, aby každému jednotlivcovi umožnili konať podľa jeho vlastných plánov a rozhodnutí, úplne nemôžu eliminovať neistotu. Môžu však vytvárať istotu v takej miere, že chránia prostriedky jednotlivca pred zasahovaním zo strany iných ľudí.⁵ Spravodlivý spoločenský systém, podľa Rawlsa, vymedzuje oblasť, v ktorej sa ciele jednotlivcov musia rozvíjať. Zvolené princípy spravodlivosti by mali zohľadňovať racionálne životné plány členov spoločnosti do takej miery, aby ich akceptovali a prijali do svojho hodnotového systému ako kritéria konania v sociálnej kooperácii. Vytýčujú rámec práva, šanci a prostriedkov, ako ich v tomto rámci uspokojovať a akým spôsobom ich rozvíjať, aby stanovené ciele jednotlivcov mohli byť spravodlivo sledované.⁶ Dáva dôraz na spravodlivé usporiadanie vzťahov medzi základnými inštitucionálnymi štruktúrami, ktoré sú určené ľuďmi, aby neboli ovplyvňované ich osobnými záujmami. Zvolené princípy spravodlivosti, ktoré implicitne obsahujú tieto kritéria, vytvoria platformu, na ktorej je možný konsenzus všetkých strán spoločenskej kooperácie, a teda najvhodnejší inštitucionálny poriadok pre slobodu a rovnosť.

Prístup, ktorý zvolil Rawls k zvädnutiu tohoto zložitého problému, je podľa nášho názoru produktívny. Ním zvolené princípy spravodlivosti sú formulované veľmi všeobecne, sú aplikované na tri základné oblasti spoločenskej štruktúry - politickú, sociálnu a ekonomickú. Princípy spravodlivosti sú objektom dohody v počiatočnej situácii rovnosti a, podľa Rawlsa, by boli zvolené slobodnými a racionálnymi osobami sledujúcimi vlastné záujmy "ako princípy vymedzujúce základné podmienky ich združovania". "Týmito princípmi by sa mali regulovať všetky ďalšie dohody, vymedzovať jednotlivé druhy sociálnej kooperácie, do ktorých možno vstúpiť, ako aj formy vlády, ktoré možno ustanoviť." Takto definované princípy spravodlivosti Rawls nazýva "spravodlivosť ako férovosť".⁷

Vymedzenie spravodlivosti ako férovosti je východiskovou platformou jeho koncepcie a tvorí základ, na ktorom Rawls ďalej rozpracováva a špecifikuje svoju teóriu spravodlivosti. Zdôrazňuje, že môže byť len výsledkom slobody racionálne uvažujúcich ľudí, ktorí sa dohodnú na pravidlách koexistencie. Teóriu spravodlivosti Rawls rozdeľuje do dvoch hlavných častí: (1) na interpretáciu pôvodnej východiskovej situácie a formuláciu rôznych princípov, ktoré by v nej boli voliteľné, a (2) na argumentáciu, ktorá ukazuje, ktorý z týchto princípov by bol naozaj zvolený. Pôvodná východisková situácia rovnosti z hľadiska spravodlivosti ako férovosti, tak ako ju chápe Rawls, zodpovedá prirodzenému stavu podľa tradičnej teórie spoločenskej zmluvy - v tomto zmysle priamo nadväzuje na Rousseauovský motív.⁸ Je tu však jeden rozdiel. Rawls nechápe „spoločenskú zmluvu“, ako skutočný historický stav. Rozumie ňou čisto hypotetickú situáciu, pomocou ktorej je možné dospieť k určitej koncepcii spravodlivosti. Rawls však do svojej koncepcie vkladá prvok, ktorý nepoznáme z tradičných koncepcií spoločenskej zmluvy. Vytvára na vysokom stupni abstrakcie hypotetickú situáciu rovnakej slobody v počiatočnej pozícii rovnosti, v ktorej

zmluvné strany nepoznajú určité druhy singulárnych skutočností.⁹Situácia osôb v pôvodnom stave reflektuje isté obmedzenia. Alternatívy, ktoré majú k dispozícii a ich znalosť kontextu sú obmedzené rôznymi spôsobmi. Tieto reštrikcie Rawls nazýva obmedzenia pojmu práva, pretože platia pre výber všetkých etických princípov a nie len pre výber princípov spravodlivosti. V plnom rozsahu si uvedomuje fakt nemožnosti vylúčiť presadzovanie osobných záujmov jednotlivcami pri koncipovaní princípov spravodlivosti v sociálnej kooperácii. Za pravé princípy spravodlivosti preto považuje tie, ktoré boli zvolené za "závojom nevedomosti". Tento termín Rawls veľmi podrobne vysvetľuje, nakoniec, ako každý iný termín, či tvrdenie vo svojej teórii. Píše: "Tento pojem by nemal spôsobovať žiadnu ťažkosť...má, pokiaľ ide o predkladané argumenty vyjadrovať isté obmedzenia."¹⁰

Princípy spravodlivosti sú výsledkom "férovej dohody či vyjednávania" v situácii, ktorý popisuje ako pôvodný stav, ako "férovú východiskovú situáciu". V pôvodnej situácii nastolenej pre voľbu princípov spravodlivosti "nikto nepozná svoje miesto v spoločnosti, svoje triedne postavenie alebo svoj sociálny status; nepozná ani šťastie, ktorého by sa mu prípadne dostávalo pri rozdeľovaní prírodných statkov a vlôh, svoju inteligenciu, silu a podobne. Nie je mu známa ani jeho vlastná koncepcia dobra, jeho podrobný racionálny životný plán, ani také jeho psychologické zvláštnosti, ako nechť riskovať, alebo sklon k optimizmu či k pesimizmu. Navyše ...účastníci nepoznajú konkrétnu situáciu vlastnej spoločnosti. To znamená, nepoznajú jej ekonomickú, politickú situáciu, dosiahnutú úroveň civilizácie a kultúry. Osoby v pôvodnej situácii nepoznajú ani vlastnú generačnú príslušnosť."¹¹Počiatočná situácia s týmito rozsiahlymi obmedzeniami týkajúcimi sa aktérov vyjednávania či dohody predstavuje, podľa autora, podmienky, ktoré sú rozumne položené k výberu princípov spravodlivosti. V takto definovanom pôvodnom stave rovnosti nikto nie je schopný vymyslieť princípy, ktoré by uprednostnili jeho špecifickú situáciu. Rawls je presvedčený, že ľudia by si v takýmto spôsobom nastolenej pôvodnej východiskovej situácii zvolili dva základné princípy, ktorých inštitucionálne uplatňovanie v základnej spoločenskej štruktúre umožní spravodlivé fungovanie spoločenských vzťahov. Prvý princíp "požaduje rovnosť pri pridelovaní základných práv a povinností v spoločnosti". Podľa druhého sú "sociálne a ekonomické nerovnosti - napríklad pokiaľ ide o bohatstvo a autoritu - spravodlivé, pokiaľ sú v konečnom dôsledku v prospech všetkých, predovšetkým v prospech najmenej zvýhodnených členov spoločnosti."¹²Na základe týchto princípov sa v rámci významnejších spoločenských inštitúcií majú rozdeľovať základné práva a povinnosti a určovať rozdelenie prospechu vyplývajúceho zo spoločenskej kooperácie. Za významnejšie spoločenské inštitúcie Rawls označuje politický systém, ekonomické a spoločenské mechanizmy, rovnako zákonom chránenú slobodu svedomia, konkurenciu trhu, súkromné vlastníctvo a rodinu.¹³O inštitúciách uvažuje dvojakým spôsobom (1) "ako o abstraktnom objekte, t.j. ako o novej forme správania vyjadrenej systémom pravidiel, a (2) ako o realizácii konaní vymedzených týmito pravidlami v myslení a správaní určitých osôb v určitom čase."¹⁴Z týchto kritérií Rawlsovi vyplýva definícia inštitúcie. "Inštitúciou budeme rozumieť verejný systém pravidiel, ktorým sú definované úrady a postavenia s ich právami a povinnosťami, právomocami a imunitami atď. Tieto pravidlá vymedzujú určité formy konania ako prípustné a iné ako zakázané, stanovujú tresty a záruky atď. pre prípady ich porušovania."¹⁵Pod inštitúciami, alebo všeobecnejšie povedané sociálnymi praktikami, si Rawls predstavuje hry a rituály, súdne procesy a parlamenty, trhy a systémy vlastníctva. Oba princípy sa vzťahujú primárne na základnú štruktúru spoločnosti. Majú určiť prisudzovanie práv a povinností a usmerniť rozdeľovanie sociálnych a ekonomických statkov. Ako naznačuje ich formulácia, predpokladajú tieto princípy, že sociálnu štruktúru je možné rozdeliť na dve viacmenej ohraničené časti. Prvý princíp sa vzťahuje na jednu z nich a druhý na ostatné. Rozlišujeme teda medzi tými aspektami spoločenského systému, ktoré definujú a zabezpečujú rovnaké občianske slobody a tými, ktoré definujú a zavádzajú sociálne a ekonomické nerovnosti.

(1) "Každá osoba má mať rovnaké právo na čo najširší systém základných slobôd, ktoré sú zlučiteľné s podobnými slobodami pre iných ľudí.

(2) "Sociálne a ekonomické nerovnosti majú byť upravené tak, aby (a) sa u oboch dalo rozumne očakávať, že budú k prospechu kohokoľvek, a (b) boli spojené s pozíciami a úradmi prístupnými pre všetkých."¹⁶

V priebehu argumentácie Rawls stanovuje formálne podmienky ((1) podmienka všeobecnosti, 2) podmienka univerzálnej aplikovateľnosti, 3) podmienka verejnosti, 4) podmienka ordinárneho usporiadania konfliktných nárokov, 5) podmienka konečnosti), ktoré by mali viesť k najvhodnejšiemu výberu princípov na spravodlivé usporiadanie základnej štruktúry spoločnosti. Považuje ich za prirodzené a priamo vyplývajúce s funkcie princípov pri usmerňovaní nárokov, ktoré ľudia kladú na inštitúcie a seba navzájom. Ak majú princípy spravodlivosti prevziať túto úlohu, teda prisudzovať základné práva a povinnosti a vymedzovať rozdeľovanie statkov, sú tieto požiadavky úplne prirodzené.¹⁷Princípy budú spravodlivo riadiť základnú spoločenskú štruktúru a budú za také považované aj členmi spoločnosti len v tom prípade, ak budú spĺňať stanovené kritériá. Na základe predstavenej teoretickej konštrukcie zo zohľadnením všetkých argumentov Rawls formuloval konečnú verziu oboch princípov.

Prvý princíp

Každá osoba má rovnaké právo na najrozsiahlejší celkový systém rovnakých základných slobôd pre všetkých.

Druhý princíp

Sociálne a ekonomické nerovnosti majú byť usporiadané tak, aby boli:

- (a) k najväčšiemu prospechu najmenej zvýhodnených jedincov, konzistentne s princípom spravodlivej úspornosti, a
- (b) spojené s úradmi a pozíciami, ktoré sú prístupné všetkým za podmienok slušnej rovnosti príležitosti pre všetkých.¹⁸

O týchto princípoch predpokladá, že by ich prijali slobodní a rozumní ľudia vo svojom vlastnom záujme v počiatočnej situácii rovnosti. Princípy spravodlivosti sú doplnené dvoma pravidlami priority. Prvé pravidlo priority (priorita slobody) stanovuje, že sloboda môže byť obmedzená len kvôli slobode. Druhé pravidlo priority (priorita spravodlivosti pred efektívnosťou a blahobytom) stanovuje, že (a) nerovnosť príležitostí musí zlepšiť príležitosti ľudí s menšími príležitosťami; (b) nadmerne vysoká miera sporení musí celkove zmierniť bremeno ľudí, ktorí sú tým dotknutí.¹⁹

Prvý princíp spravodlivosti je primárne orientovaný na politickú oblasť a podľa Rawlsa sa za spravodlivú považuje čo najväčšia miera základných slobôd pre všetkých členov spoločnosti. Garancii základných občianskych slobôd vo všetkých rovinách prisudzuje veľkú dôležitosť a zdôrazňuje ich rovnakú platnosť pre všetkých, pretože občania spravodlivej spoločnosti majú mať rovnaké základné práva. Túto podmienku dopĺňa požiadavkou "lexikálneho usporiadania" oboch princípov, čo znamená, "že porušenie rovnakých základných práv inštitúciami podľa prvého princípu nemôže byť ani ospravedlnené, ani kompenzované väčším sociálnym a ekonomickým prospechom."²⁰ Slobode pripisuje Rawls vo svojej teórii výraznú pozíciu. V tejto rovine nadväzuje na tradíciu klasického liberalizmu reprezentovaného J. S. Millom.²¹ Sloboda si vyžaduje skromnejšiu, ale nemenej dôležitú podporu širokého kruhu občanov, toleranciu a rešpektovanie práv iných, sebakontrolu, schopnosť usudzovať, sebakritiku, umiernenosť a rozumnú mieru angažovanosti v občianskych aktivitách. Zdôrazňovanie priority prvého princípu, vyplývajúce z prvého pravidla priority (sloboda môže byť obmedzená len kvôli slobode) a hlavne z požiadavky lexikálneho usporiadania oboch princípov spravodlivosti, prinieslo Rawlsovi mnoho kritiky.²²

II.

Rozsiahla pozornosť, ktorú sme venovali Rawlsovej teórii v tomto príspevku je opodstatnená vzhľadom k jej významu pre ďalší rozvoj sociálnej teórie. Na jej základe sa nám ponúka možnosť predstaviť ďalšie v súčasnosti najviac diskutované teórie spravodlivosti, ktoré viac-menej vznikli ako viac či menej kritická reakcia na Teóriu spravodlivosti. V čase svojho vzniku a v podstate dodnes vyvoláva Rawlsova práca veľa polemík - kritických aj pozitívnych reakcií. Ovplyvnil a ovplyvňuje myšlienkovým potenciálom obsiahnutým vo svojej Teórii spravodlivosti veľkú časť predstaviteľov sociálnej a politickej filozofie. Napriek tomu, že jeho teória je známa už takmer tri desaťročia, je „inšpiratívny“, v takej miere, že sa stále objavujú nové pokusy o interpretáciu jeho argumentov a následné rozpracovanie jeho princípov, prípadne je jeho teória podrobovaná dôkladnej kritike. V podstate každý text napísaný v posledných rokoch, zaoberajúci sa problematikou spravodlivosti sa aspoň sčasti dotýka Rawlsových teoretických východísk, či už v pozitívnom alebo v negatívnom zmysle.

Známych je niekoľko koncepcií spravodlivosti, vznik niektorých sám Rawls svojou prácou podnietil /M. Walzer, M. Sandel, R. Nozick/. Teoreticky vychádzajú z rôznych filozofických škôl, sú ovplyvnené špecifickými politickými smermi či ekonomickými podmienkami, a ktorých aplikácia v spoločenskej realite sa viac či menej osvedčila. S odstupom času však môžeme konštatovať, že najzásadnejším spôsobom v rámci samotného liberalizmu na Teóriu spravodlivosti reagoval Robert Nozick prácou *Anarchia, štát a utópia* /1974/²³, v ktorej prezentuje výraznú myšlienkovú oponentúru Rawlsovým úvahám. R. Nozick je považovaný za najvýznamnejšieho predstaviteľa „libertarianizmu“, smeru v rámci liberalizmu, ktorý sa hlási k ideálom radikálneho anarchizmu.²⁴ Základný rozdiel medzi Rawlsovými a Nozickovými postojmi spočíva v tom, že kým Rawls stavia svoju teóriu na sociálnej kooperácii indivíduí v základnej štruktúre spoločnosti, kde sa distribúcia sociálneho dobra zabezpečuje prostredníctvom inštitúcií, Nozick uprednostňuje kritérium prísneho individualizmu, kde sa každý v konečnom dôsledku musí spoliehať len sám na seba a svoje schopnosti. Za svoj cieľ si kladie špecifikáciu procedúr prirodzeného práva a vymedzenie podmienok legitimacy štátu, ktoré sú na ňom založené.²⁵ Spravodlivosť je v tomto prípade definovaná nezávisle na svojich dôsledkoch pre blaho ľudí. Právo predchádza dobrou a je mu nadradené.

Hlavná kritika adresovaná Rawlsovi sa dotýka jeho logickou konštrukciou vytvoreného „pôvodného stavu“, v ktorom si zmluvné strany za „závojom nevedomosti“, zvolia východiskové princípy spravodlivosti. Pri voľbe týchto princípov Rawls vychádza z ideálu rovnosti a snaží sa nájsť odpoveď na otázku, akým

spôsobom je možné ospravedlniť nerovné rozdelenie sociálnych výhod, alebo presnejšie, aké nerovnosti v spoločnosti sú ešte morálne prípustné. Nozick vyčíta Rawlsovi práve túto snahu o ospravedlnenie nerovnosti v spoločnosti. Podľa jeho názoru, jediným legitímnym spôsobom sociálnej kooperácie je fungovanie trhu. Jediné trhy je kritériom dobrovoľného prerozdelenia sociálneho dobra. Stanovenie akýchkoľvek iných kritérií, v tomto prípade Rawlsových princípov spravodlivosti, je popretím prirodzeného zákona.²⁶

Kým Rawlsové názory reprezentujú sociálne orientovanú líniu v rámci liberalizmu, Nozick je jednoznačne predstaviteľom radikálnej individualistickej verzie liberalizmu. Rawlsova teória obsahuje náznak sociálno-kritického postoja vo vzťahu k fungujúcim demokraciám. Jednoznačne vyjadruje starostlivosť o každého člena spoločnosti, predovšetkým o najmenej zvýhodneného, ale kladie podmienku - nepoškodzovať záujmy ostatných členov spoločnosti. "Jeho teória spravodlivosti obsahuje vzhľadom ku skutočným pomerom v liberálne trhovno-hospodárskych spoločnostiach skôr eminentný sociálne kritický potenciál. Ide v nej o systém založený síce v podstate na trhovom hospodárstve, ale tento poriadok má zároveň čo najviac vyrovnávať existujúce nerovnosti v rozdeľovaní materiálnych i sociálnych pozícií."²⁷ Ako sme už spomenuli, Rawlsa považujeme za predstaviteľa sociálne orientovanej liberálnej tradície a v tomto zmysle môžeme prijať záver, že Rawlsova teória je protipólom individualistickej verzie liberalizmu, ktorej najvýraznejším predstavitelom je R. Nozick. Pre analýzu a riešenie problému spravodlivosti majú tieto dve línie v rámci liberalizmu zásadný význam. Ich „...úvahy stanovili „paradigmu„ súčasného uvažovania o probléme spravodlivosti, a to až do takej miery, že „predmet„ politickej a sociálnej filozofie je dnes určený obsahmi Rawlsovej a Nozickovej knihy."²⁸

Iným predstaviteľom liberalizmu, ktorý venuje vo svojej práci rozsiahlu pozornosť aj otázkam spravodlivosti, je F. A. Hayek, vychádza však z iných postulátov ako Rawls. Ak by sme použili špecifikáciu, ktorú sme použili v úvode, Hayeka môžeme priradiť k individualistickej línii v liberalizme. Pojem „sociálna spravodlivosť„ považuje za „prázdny a nezmyselný„ účelovo politicky vymyslený - dokazovaniu tohoto svojho tvrdenia venuje rozsiahly text.²⁹ Spravodlivosť považuje za produkt ľudskej činnosti a kooperácie. Podľa neho má zmysel nazývať spravodlivým alebo nespravodlivým konanie tých, ktorí ho vytvorili, alebo dovolili, aby vznikol. Spravodlivosť v zmysle pravidiel správneho konania pre vzájomný styk slobodných ľudí považuje rovnako ako všetci liberáli za nepostrádateľnú. Oproti tomu „dovoľovanie sa 'sociálnej spravodlivosti' je v skutočnosti len výzvou, aby sa morálne schválili požiadavky, ktoré nemajú žiadne morálne odôvodnenie, a ktoré sú v rozpore so základným pravidlom slobodnej spoločnosti, totiž, žeby mali byť presadzované len také pravidlá, ktoré môžu byť aplikované rovnako na všetkých."³⁰ Radikálny Hayekov individualizmus opierajúci sa o dôkladné ekonomické zdôvodnenia ho radí do pravicovej liberálnej línie. V tomto zmysle zaujal aj svoj postoj k Rawlsovej teórii spravodlivosti. Problém spravodlivosti v súvislosti s uvedomelým vytváraním politických inštitúcií tak, ako to prezentoval Rawls, považuje za veľmi dôležitý a uznáva, že nemá „žiadny zásadný spor s autorom„, za zavádzajúce však považuje používanie termínu „sociálna spravodlivosť„. Konštatuje, že ako cieľ svojej argumentácie vo vzťahu k fungovaniu princípov spravodlivosti v spoločnosti môže prijať aj Rawlsom vymedzenú funkčnosť princípov spravodlivosti - „... princípy spravodlivosti definujú kľúčové obmedzenia, ktorým musia inštitúcie a spoločne podnikané činnosti vyhovovať, ak osoby, ktoré sú v nich angažované, na ne nemajú mať žiadne sťažnosti. Ak sú tieto obmedzenia rešpektované, potom výsledné rozdelenie, nech už je akékoľvek, môže byť prijaté ako spravodlivé (alebo aspoň nie nespravodlivé).“³¹

III.

Teória spravodlivosti je považovaná za výrazný predeľ v línii uvažovania liberálnej sociálnej a politickej filozofie. Ako sme už spomenuli, podnietila mnoho kontraverzných úvah, ktoré často viedli až k filozofickému spochybňovaniu liberálnej tradície.

Začiatkom osemdesiatych rokov sa vykryštalizovala ucelená ideová línia, ktorá sa spočiatku javila „len ako záležitosť odlišných interpretácií vnútorných problémov„ Rawlsovej Teórie spravodlivosti. Neskôr sa ale pretavila do sporu „o základné morálno-politické otázky liberálne demokratických spoločností a stala sa jedným z rozhodujúcich impulzov rozvoja súčasnej anglosaskej praktickej filozofie.“³² Kritika liberalizmu sa v priebehu osemdesiatych rokov postupne sformovala do silného, vnútorne členeného teoretického prúdu, pre ktorý sa následne zaviedol pojem „komunitarizmus„. Liberáli a komunitaristi sa rozchádzajú už v základných východiskách. Pre liberálne stanovisko je vo všeobecnosti záväzná tradícia spoločenskej zmluvy a najväčšou mierou politickej spravodlivosti je idea maximálnych, rovnako distribuovaných práv na slobodu. Oproti tomu komunitaristi prezentujú stanovisko úspešného spolužitia na existencii spoločných sociálne záväzných hodnotových orientácií, ktorými sa definuje spoločenstvo. „Liberalizmus je pre nich /komunitaristov/ abstraktným individualizmom, človek je predsa človekom, osobou a osobnosťou v konkrétnom prostredí, nemožno ho z tohoto prostredia „vyabstrahovať„, a až potom, keď sme odhliadli od všetkých konkrétnych a živých vzťahov medzi ľuďmi, sa pokúšali ukázať, ako

prostredníctvom „zmluvy“, vzniká spoločnosť.“³³Jadrom týchto liberalisticko-komunitaristických diskusií je otázka, „ako majú byť v rámci politickej etiky určené podmienky slobody zospoločenštených subjektov, aby sa dospelo k presvedčivému pojmu spravodlivej spoločnosti.“³⁴Predstavitelia komunitarizmu sú dôslednými kritikmi Rawlsa. V prvom rade na kritike jeho teórie formulujú svoje myšlienky také výrazné authority, akými sú M. Walzer, Ch.Taylor, A. MacIntyre, M. Sandel či R. Rorty. Kritizujú Rawlsovú teóriu ako celok, ale dôkladnej kritike podrobujú aj niektoré parciálne problémy.

Michael Walzer je považovaný za najvýznamnejšieho predstaviteľa súčasného komunitarizmu. Jeho práca *Sféry spravodlivosti* z roku 1983³⁵ ponúka alternatívnu teóriu spravodlivosti budovanú na ideách komunitarizmu. Walzer sa pokúsil vytvoriť teóriu spravodlivosti protikladnú Rawlsovej teórii. Je pokusom predložiť a argumentovať tézu o prioritě dobra pri rozdeľovaní spoločenských statkov (Rawls píše o prioritě práva, pred ideou dobra, podobne ako všetci liberáli). Proti Rawlsovej teórii distribúcie základných dobier (práv, slobôd, šancí, príjmov, majetku a sebaúcty), prostredníctvom dvoch princípov spravodlivosti, vytvoril Walzer teóriu „komplexnej rovnosti“, podľa ktorej rôzne sociálne sféry rozdeľujú určité dobra podľa vlastných kritérií.³⁶Vo svojej kritike liberálnych koncepcií spravodlivosti vo všeobecnosti sa v prvom rade sústreďuje na kritiku ich „abstraktnosti“, a snahu o univerzalistické riešenie problému. Zdôrazňuje fakt, že princípy spravodlivosti majú pluralistickú formu, ale sú výsledkom odlišných procedúr, vyplývajú z odlišného chápania sociálneho dobra, čo je produktom historického a kultúrneho partikularizmu.

Kritike podrobuje Rawlsovú myšlienku odôvodnenia, teda to, že koncipuje princípy spravodlivosti podľa modelu „hypotetického dialógu“, v „asociálnom priestore“. V pôvodnej situácii sú subjekty, ktoré nie sú zo skutočného sveta, sú u nich vylúčené všetky záujmy a potreby ľudí v reálnom svete. To síce umožňuje „dokonalé“, princípy, ale len v ideálnom stave. Ideálne osoby sa stretnú na ideálnom mieste a vytvoria ideálne princípy pre ideálnu spoločnosť.³⁷

O zásadné spochybnenie Teórie spravodlivosti ako celku prostredníctvom jej kritiky obrazu subjektu sa pokúsil M. Sandel.³⁸Základom jeho kritiky sa rovnako javí subjekt v pôvodnej situácii obmedzený „závojom nevedomosti“. Podľa Sandela liberálna osobnosť je nedostatočne ukotvená v sociálnom kontexte, sociálne hodnoty a spoločné ciele sa v podstate nepodieľajú na utváraní identity liberálneho občana. Sandel sa pokúša ukázať neprimeranosť modelu človeka, o ktorom uvažuje Rawlsová zmluvná koncepcia.³⁹Proti tomuto chápaniu osoby presadzuje názor, že subjekty v spoločnosti nie je možné chápať izolovane a uvažovať o nich nezávisle na ich životných cieľoch a hodnotových orientáciách. Považuje za vážnu chybu koncepcie sa opierať o subjekt, ktorý je spoločensky nesituovaný a eticky neutrálny. Za relevantnú pri uvažovaní o tomto probléme považuje presne opačnú pozíciu, teda je nutné uvažovať s osobami „radikálne situovanými“. ⁴⁰Opomenutie „morálnej identity osôb“, v Rawlsovej teórii považuje za dostatočný dôvod na jej spochybnenie.

IV.

Predstavili sme len stručný pohľad na aktuálne diskusie o probléme spravodlivosti v moderných spoločnostiach a sústredili sme sa len na niektoré problémy s tým súvisiace. Snažili sme sa stručne predstaviť základné teoretické línie v sociálnej a politickej teórii, ktoré sa touto problematikou zaoberajú. Napriek tomu je zrejmé, akým zložitým problémom sú otázky spravodlivosti v súčasnom modernom svete. Diskusia ani zďaleka nie je ukončená. Skúsenosti stále novšej histórie nás posúvajú dopredu v prístupe k nastoleným problémom. Je otázne, či je vôbec možné túto problematiku niekedy doviesť k ideálnym riešeniam. Snaženie teoretikov, zaoberajúcich sa politickou etikou a v jej rámci otázkami spravodlivosti, je pre nás nádejou do budúcnosti, že niekedy bude tento svet spravodlivejší.

Poznámky

¹Sutor, B.H.: Politická etika. Praha, OIKOYMENH, 1996, s.110.

²bližšie pozri: tamtiež, kap. IV.

³Rawls, J.: A Theory of Justice. Oxford University Press, 1972.

⁴Azzie, P.: John Rawls a debata medzi liberálmi a komunitaristami. In: Kritika & Kontext, 1996, č. 1, s.89.

⁵Hayek, F. A.: Právo, zákonodárstvá a svoboda (Nový výklad liberálnych princípov spravodlivosti a politické ekonomie). II.Fata morgána sociálnej spravodlivosti. Praha, ACADEMIA 1991, kap. VIII. a IX.

⁶Rawls, J.: Teorie spravodlivosti. Praha, VICTORIA PUBLISHING 1995, s. 31.

⁷Rawls, J.: Teória spravodlivosti. Hlavná idea teórie spravodlivosti. In: O slobode a spravodlivosti. Liberalizmus dnes. Bratislava, ARCHA 1993, s. 74.

⁸J.J.Rousseau: O spoločenské smlouvy neboli zásady štátného práva. In: Rousseau J.J.: Rozpravy, Praha 1989, s. 231 „Prechod zo stavu prirodzeného do stavu občianskeho spôsobuje zmenu tým, že v jeho správaní sa nahrádza popud spravodlivosťou a, že dáva jeho činom morálne posvätenie, ktoré im skôr

chýbalo. Človek, ktorý až doteraz mal na zreteli len seba teraz vidí, že je nútený podľa iných zásad, že skôr než počúvne svoje sklony, musí sa najskôr poradiť s rozumom. ... Spoločenskou zmluvou človek stráca svoju prirodzenú slobodu a neobmedzené právo na všetko, čo ho zvádza a čo môže dosiahnuť. Získava však občiansku slobodu a vlastnícke právo na všetko, čo má. Aby sme sa vyhli omylu je potrebné dobre odlíšiť jednak prirodzenú slobodu, ktorej medze tvoria len sily jedinca, od slobody občianskej, ktorá je ohraničená všeobecnou vôľou.,,

⁹Rawls, J.: Teorie spravedlnosti. Praha, VICTORIA PUBLISHING, 1995, s. 89-92.

¹⁰Rawls, J.: Teória spravodlivosti. Hlavná idea teórie spravodlivosti. In: O slobode a spravodlivosti. Liberalizmus dnes. Bratislava, ARCHA 1993, s. 82.

¹¹tamtiež, s. 106.

¹²tamtiež, s. 77.

¹³Rawls, J.: Teorie spravedlnosti. Praha, VICTORIA PUBLISHING, 1995, bližšie pozri, s.19.

¹⁴tamtiež, s. 45.

¹⁵tamtiež, s. 45.

¹⁶tamtiež, s. 48.

¹⁷bližšie pozri, tamtiež, s. 89-92.

¹⁸tamtiež, s. 182.

¹⁹bližšie pozri, tamtiež, s. 183.

²⁰bližšie pozri, tamtiež, s. 48-49.

²¹Mill, J. S.: O slobode. Bratislava, IRIS 1995.

²²Rich, A.: Etika hospodárstvi. Svazek I, Teologická perspektíva. Praha, OIKOYMENH 1994, s. 197-198.

²³Nozick, R.: Anarchy, Staty and Utopia. Basic Books, Publishers, Inc., 1974.

²⁴Barša, P.: O libertarianismu Roberta Nozicka. In: Filosofický časopis 44, 1996, č. 6, s. 991.

²⁵Nozick, R.: Anarchia štát a utópia. Prečo teória prirodzeného stavu? In: O slobode a spravodlivosti. Liberalizmus dnes. Bratislava, ARCHA 1993, s. 116.

²⁶tamtiež, s. 138.

²⁷Rich, A.: Etika hospodárstvi. Svazek I, Teologická perspektíva. Praha, OIKOYMENH, 1994, s. 193.

²⁸Novosad, F.: Súčasný liberalizmus: Dohodnúť sa o spravodlivosti. In: O slobode a spravodlivosti. Liberalizmus dnes. Bratislava, ARCHA 1993, s. 14.

²⁹Hayek, F. A.: Právo, zákonodárstvi a svoboda (Nový výklad liberálných principu spravodlnosti a politickej ekonomie). 2) Fata morgána sociálnej spravodlnosti. Praha, ACADEMIA 1991, s. 71.

V uvedenej práci sa Hayek systematicky venuje rozsiahlemu zdôvodneniu tejto svojej pozície.

³⁰tamtiež, s. 92.

³¹tamtiež, s. 94.

³²Velek, J.: Spor o liberalizmus a komunitarizmus. Úvod. In: Spor o liberalizmus a komunitarizmus, Praha, FILOSOFIA 1996, s. 7.

³³Novosad, F.: Súčasný liberalizmus: Dohodnúť sa o spravodlivosti. In: O slobode a spravodlivosti. Liberalizmus dnes. Bratislava, ARCHA 1993, s. 16.

³⁴Velek, J.: Spor o liberalizmus a komunitarizmus. Úvod. In: Spor o liberalizmus a komunitarizmus, Praha, FILOSOFIA 1996, s. 15.

³⁵Walzer, M.: Spheres of Justice, New York, 1983.

³⁶tamtiež, kap. I.

³⁷Walzer, M.: Tři cesty v morální filosofii. In: Filosofický časopis 44, 1996, č. 4, s. 641-662.

³⁸Sandel, M.: Liberalism and the Limits of Justice, Cambridge, Cambridge University Press, 1982.

³⁹bližšie pozri: tamtiež, kap. I.

⁴⁰tamtiež.

Literatúra

Azzie, P.: John Rawls a debata medzi liberálmi a komunitaristami. In: Kritika & Kontext, 1996, č.1, s. 88-91.

Barša, P.: O libertarianismu Roberta Nozicka. In: Filosofický časopis 44, 1996, č. 6, s. 990-1002.

Hayek, F. A.: Právo, zákonodárstvi a svoboda (Nový výklad liberálných principu spravodlnosti a politickej ekonomie). II.Fata morgána sociálnej spravodlnosti. Praha, ACADEMIA 1991.

Mill, J. S.: O slobode. Bratislava, IRIS 1995.

Novosad, F.: Súčasný liberalizmus: Dohodnúť sa o spravodlivosti. In: O slobode a spravodlivosti. Liberalizmus dnes. Bratislava, ARCHA 1993.

Nozick, R.: Anarchy, Staty and Utopia. Basic Books, Publishers, Inc., 1974.

Nozick, R.: Morální omezení a spravedlnost v rozdělování. In: Filosofický časopis 44, 1996, č. 6, s. 969-989.

Nozick, R.: Anarchia štát a utópia. Prečo teória prirodzeného stavu? In: O slobode a spravodlivosti. Liberalizmus dnes. Bratislava, ARCHA 1993.

-
- Rawls, J.:** Teorie spravedlnosti. Praha, VICTORIA PUBLISHING 1995.
- Rawls, J.:** Teória spravodlivosti. Hlavná idea teótie spravodlivosti. In: O slobode a spravodlivosti. Liberalizmus dnes. Bratislava, ARCHA 1993.
- Rawls, J.:** A Theory of Justice. Oxford University Press 1972.
- Rich, A.:** Etika hospodárstvi. Svazek I, Teologická perspektíva. Praha, OIKOYMENH 1994.
- Rousseau, J. J.:** O společenské smlouvě neboli zásady státního práva. In: Rousseau, J. J.: Rozpravy, Praha 1989.
- Sandel, M.:** Liberalism and the Limits of Justice, Cambridge, 1982.
- Sutor, B. H.:** Politická etika. Praha, OIKOYMENH 1996.
- Velek, J.:** Spor o liberalizmus a komunitarizmus. Úvod. In: Spor o liberalizmus a komunitarizmus, Praha, FILOSOFIA 1996.
- Walzer, M.:** Spheres of Justice, New York, 1983.
- Walzer, M.:** Tři cesty v morální filosofii. In: Filosofický časopis 44, 1996, č. 4, s. 641-662.